

Adam Moniuszko

Projekty korektury ziemskiego prawa koronnego Jana Januszewskiego - polityczne uwarunkowania

Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego 16, 59-71

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ADAM MONIUSZKO
(Warszawa)

*Projekty korektury ziemskiego prawa koronnego Jana
Januszowskiego –
polityczne uwarunkowania niepowodzenia*

Jan Januszowski's draft amendments of the crown's land law:
political circumstances of the failure

Entwürfe der Korrektur des königlichen Landrechts von Jan Januszowski –
politische Bedingtheiten des Misserfolgs

1. Wstęp. 2. Jan Januszowski i opracowanie *Statutów*. 3. Losy projektu Januszowskiego na sejmie w 1601 r. 4. Polityczne uwarunkowania niepowodzenia w 1601 r. 5. Dalsze prace Januszowskiego nad *Statutami*. 6. Podsumowanie.

1

Problem próby kodyfikacji – w XVI i XVII w. określanej mianem korektury – ziemskiego prawa koronnego od wielu lat zajmował historyków prawa. Dzięki badaniom Rafała Taubenschlaga, Bolesława Ulanowskiego, a przede wszystkim Waclawa Uruszczaka, dobrze poznano przebieg prac kodyfikacyjnych w I połowie XVI stulecia¹. Gorzej prezentuje się stan badań nad późniejszym okresem, choć zagadnieniu temu poświęcono już niemało uwagi. Znane są zarysy przebiegu prac, w pewnym stopniu omówiono też część projektów – czy to w przyczynkach im poświęconych, czy też na marginesie monografii dotyczących dawnych polskich prawników². Brakuje jednak zarówno szczegó-

¹ Fundamentalne znaczenie dla badań nad dziejami kodyfikacji prawa za panowania Zygmunta Starego mają prace Waclawa Uruszczaka: *Próba kodyfikacji prawa polskiego w pierwszej połowie XVI wieku*, Warszawa 1979; *idem*, *Korektura praw z 1532 roku. Studium historycznoprawne*, t. 1–2, Kraków 1990–1991. O projekcie Jakuba Przyłuskiego z 1553 r.: R. Taubenschlag, *Jakub Przyłuski, polski romanista XVI w.*, Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny, Kraków 1918; B. Ulanowski, *Jakub Przyłuski i jego statut*, „Reformacja w Polsce” 1922, t. 2, s. 241–255.

² Syntetycznie o projektach i pracach kodyfikacyjnych: S. Kutrzeba, *Historja źródeł dawnego prawa polskiego*, Lwów 1925, t. 1, s. 252–259; I. Lewandowska-Malec, *Postulat reformy prawa ziemskiego*

łowej analizie poszczególnych projektów korektury, jak też gruntownego studium o próbie jej uchwalenia. Nic powinno zatem dziwić, że pełnego opracowania monograficznego nie doczekały się także projekty Jana Januszowskiego, choć w wielu aspektach jego zmagania przedstawiła Justyna Kiliańczyk-Zięba³. Celem niniejszego szkicu jest przybliżenie politycznych losów obu projektów przygotowanych przez krakowskiego drukarza, pisarza, a także absolwenta prawa uniwersytetu w Padwie.

Kodyfikacji ziemskiego prawa koronnego nie udało się dokonać ani za panowania Jagiellonów, ani na początku epoki królów elekcyjnych⁴. Do tej kwestii powrócono podczas bezkrólewia po śmierci Stefana Batorego. Dwukrotnie – podczas odbywającej się po sejmie konwokacyjnym konfederacji gene-

*w okresie panowania Wazów, [w:] Krakowskie studia z historii państwa i prawa, t. 1, red. W. Uruszczak, D. Malec, Kraków 2004, s. 69–77; eadem, Sejm walny koronny za panowania Zygmunta III Wazy (1587–1632), Kraków 2009, s. 357–359; A. Moniuszko, Postulaty zmian w ziemskim procesie koronnym a próba jego reformy na przełomie XVI i XVII wieku, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2005, t. 5.1, s. 149–172; J. Byliński, W. Kaczorowski, Ciąg dalszy losów korektury prawa za panowania Zygmunta III Wazy, [w:] O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolate pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin, red. M. Mikołajczyk et al., Białystok 2010, t. 1, s. 245–254. Problem fiaska prac kodyfikacyjnych w głębiej zarysowanym kontekście staropolskiej kultury prawnej i politycznej poruszył Stanisław Estreicher, *Kultura prawnicza w Polsce XVI wieku*, Kraków 1931. Na temat projektów korektury: I. Lewandowska-Malec, *Pisarz ziemski lwowski Jan Swoszowski autorem projektu reformy ziemskiego procesu sądowego*, [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok 2003, s. 147–158; W. Sławiński, *Statuta i Metryka przywilejów koronnych językiem polskim spisane i porządkiem prawie przyrodzonym a bardzo snadnym nowo zebrane Stanisława Sarnickiego*, [w:] *Trybunał Koronny w kulturze prawnej Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. A. Dębiński, W. Bednaruk, M. Lipska, Lublin 2008, s. 131–137; W. Kaczorowski, *Korektura prawa na sejmach okresu bezkrólewia 1632 roku oraz na sejmie koronacyjnym 1633 roku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo”, nr 311: „Studia Historycznoprawne” 2010, s. 161–173. Kwestię niedoszłej korektury, a zwłaszcza zbiorów Herburt, Sarnickiego i Januszowskiego, poruszano także w pracach poświęconych XVII-wiecznym prawnikom, zob. L. Pauli, *Jan Nixdorff (1625–1697). Pisarz prawa procesowego*, Warszawa 1958; K. Bukowska, *Tomasz Drezner 1560–1610. Polski romanista XVII wieku i jego znaczenie dla nauki prawa w Polsce*, Warszawa 1960; Z. Kolankowski, *Zapomniany prawnik XVI wieku Jan Łączyński i jego „Kompendium sądów Króla Jego Mości”. Studium z dziejów polskiej literatury prawniczej*, Toruń 1960; I. Malinowska-Kwiatkowska, *Mikołaj Zalasowski: polski prawnik XVII stulecia na tle ówczesnej nauki prawa*, Kraków 1960.*

³ J. Kiliańczyk-Zięba, *Czcionką i piórem. Jan Januszowski w roli pisarza i tłumacza*, Kraków 2007, s. 220–251.

⁴ Najpoważniejszą próbą kodyfikacji prawa był z pewnością projekt Korektury praw, przygotowany w 1532 r. i odrzucony na sejmie dwa lata później. Z innych projektów można wspomnieć o – stworzonych w pewnym sensie na zlecenie sejmu – pracach: Jakuba Przyłuskiego, *Leges seu statuta ac privilegia Regni Poloniae, Cracoviae 1553* i Jana Herburt, *Statuta Regni Poloniae, Cracoviae 1563*; *idem, Statuta i przywileje koronne*, Kraków 1570; por. konstytucje sejmowe z lat: 1550, 1563, 1565, *Volumina Constitutionum* (dalej: VC), t. 2, vol. 1, wyd. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 2005, s. 21, 123, 167. Literatura dotycząca prób korektury prawa w czasach Jagiellonów, zob. przyp. 2.

ralnej warszawskiej oraz na sejmie elekcyjnym – usiłowano powołać komisję do przygotowania odpowiednich projektów⁵. W związku z niepowodzeniem tych planów, na sejmie w 1589 r. wybrano nową deputację do przeprowadzenia korektury ziemskiego prawa koronnego. Rozumiano przez to sporządzenie jednego statutu prawa w języku polskim, a także wdrożenie pewnych zmian, mających na celu skrócenie postępowania sądowego w sprawach wynikających ze zobowiązań zabezpieczonych zapisem, czyli tzw. staropolską hipoteką, oraz przyspieszenie postępowania egzekucyjnego⁶. W skład deputacji weszło 29 osób, przy czym domniemywać można, iż jej obradami mieli kierować najstarsi godnością: biskup chełmski Wawrzyniec Goślicki oraz wojewoda krakowski Mikołaj Firlej. Następne lata nie przynosiły jednak efektów prac deputacji – wątpliwe, czy zdołała się nawet zebrać. W związku z tym zaczęły się pojawiać prywatne projekty korektury. Pierwszy z nich przygotował wojski krasnostawski, pisarz religijny i historyczny Stanisław Sarnicki. Wprawdzie praca zdobyła pewne uznanie ze strony sejmików, lecz nie zyskała aprobaty sejmowej⁷. Wobec tego i dalszego braku rezultatów działań deputacji, pracę nad swoim projektem rozpoczął Januszowski⁸.

2

Jan Łazarzowic Januszowski (1550–1613) pochodził z krakowskiej rodziny mieszczańskiej – był synem drukarza Łazarza Andrychowica. Starannie wykształcony: ukończył Akademię Krakowską, przebywał na dworze cesarza Maksymiliana II, wreszcie studiował prawo na uniwersytecie w Padwie. Po śmierci ojca przejął i rozwinął działalność drukarni. Prowadził bardzo rozległą działalność edytorską, wydawał m.in. dzieła Jana Kochanowskiego, księgi liturgiczne, literaturę panegiryczną czy astrologiczną. Za swoje zasługi został nobilitowany na sejmie koronacyjnym w 1588 r.; otrzymał też tytuł architypografa królewskiego. Po osobistym dramacie – w czasie zarazy w Krakowie w 1601 r. zmarła jego żona i czworo dzieci – Januszowski przyjął święcenia kapłańskie i wkrótce uzyskał godność archidiacona sądeckiego. W jego planach zawodowych poczesne miejsce zajmowały wydawnictwa związane z prawem. Już w 1578 r. w otrzymanym od Stefana Batorego przywileju na druk książek znajdowało się – planowane –

⁵ VC, t. 2, vol. 2, wyd. S. Grodziski, Warszawa 2008, s. 21, 36.

⁶ *Ibidem*, s.106.

⁷ Bibliografia polska Karola Estreichera, t. 27, wyd. S. Estreicher, Kraków 1929, s. 148; W. Sławiński, *op. cit.*, s. 136–137.

⁸ O pierwszej komisji i pracach nad korekturą w latach 1589–1601 zob. I. Lewandowska-Malec, *Postulat reformy...*, s. 70–71; A. Moniuszko, *op. cit.*, s. 149–152, J. Byliński, W. Kaczorowski, *op. cit.*, s. 255–258.

Compendium iuris polonici. Wystarał się również o przywilej druku konstytucji sejmowych, był wydawcą wspomnianej już pracy S. Sarnickiego⁹. Za namową Mikołaja Firleja Januszowski zaczął przygotowywać własny projekt korektury prawa koronnego. Prace zapoczątkowane zostały sporządzeniem sumariusza w układzie alfabetycznym, przedstawionego następnie w 1596 roku na sejmie i w Trybunale Koronnym. Po zachętach do kontynuowania prac dopiero w 1600 r. Januszowski ogłosił drukiem *Statuta prawa i constitucie koronne łacińskie y polskie*¹⁰. Założeniem dzieła było zebranie całości dotychczasowego ustawodawstwa, zarówno w zakresie prawa politycznego, jak i sądowego, w jeden zwód spisany w języku polskim. W związku z tym akty prawne sprzed połowy XVI w. przetłumaczono na polski, zestawiając jednocześnie w dwóch kolumnach tłumaczenie i tekst łaciński. Całość została podzielona – na podstawie mieszanego kryterium podmiotowo-przedmiotowego – na 10 ksiąg¹¹, te zaś dzieliły się na części i tytuły. Januszowski swoją pracę oparł – jak wskazuje sam tytuł – na Statutach Łaskiego, obu wydaniach (łacińskim i polskim) zbioru Jana Herburtora oraz konstytucjach poszczególnych sejmów wydanych po 1570 r.¹²

Praca Januszowskiego ukazała się w niesprzyjających tak poważnemu przedsięwzięciu okolicznościach politycznych.

3

Końcówka XVI wieku przyniosła w sytuacji wewnętrznej Rzeczypospolitej nasilenie konfliktu między obozem regalistycznym a popularystami pod przywództwem kanclerza i hetmana wielkiego koronnego Jana Zamoyskiego. Do-

⁹ Życiorys J. Januszowskiego obszernie przedstawiła Alodia Kawecka-Gryczowa, *Jan Januszowski*, [w:] *Drukarze dawnej Polski od XV do XVII wieku*, t. 1: *Małopolska*, cz. 1: *Wiek XV–XVI*, red. A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983, s. 69–82; zob. też *eadem*, *Januszowski Jan*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. 10, s. 598–600.

¹⁰ J. Januszowski, *Statuta prawa i constitucie koronne łacińskie y polskie ze Statutów Łaskiego y Herburtora y constytucyi koronnych zebrane*, Kraków 1600. O przygotowaniach *Statutów* Januszowskiego zob.: *Bibliografia polska...*, s. 147; J. Kiliańczyk-Zięba, *op. cit.*, s. 228–230.

¹¹ Przyjęta przez Januszowskiego systematyka nie jest zbyt konsekwentna: kryterium podmiotowe spełniają księgi poświęcone królowi, duchowieństwu, senatorom, mieszczaństwu, kmieciom i Żydom. Z kolei księgi: skarbowe (normy dotyczące podskarbach i lustracji), sądowe (organizacja sądownictwa i proces ziemski), wojenne (prawo wojskowe) i Księstw Koronnych (akty prawne dotyczące unii i inkorporacji) wydają się wyodrębnione na podstawie kryterium przedmiotowego.

¹² Dokładniejsza analiza treści i systematyki pracy Januszowskiego wymaga odrębnego ujęcia. Podstawowe informacje zawierają: B. Ulanowski, *Ks. Jana Januszowskiego archidyakona sandeckiego, prace kodyfikacyjne*, [w:] *Sprawozdania z posiedzeń AU w Krakowie. Wydział Historyczno-Filozoficzny. Rok 1893*, Kraków 1894, s. 14–15; S. Kutrzeba, *op. cit.*, s. 260; J. Kiliańczyk-Zięba, *op. cit.*, s. 234–238.

datkowo skomplikowała się sytuacja międzynarodowa: do problemów w krajach naddunajskich dołączyła detronizacja Zygmunta III w Szwecji i początek działań zbrojnych w Inflantach. W tym stanie kwestia kodyfikacji prawa w obradach sejmowych w latach 1597–1600 zeszła na dalszy plan¹³. Nie licząc się ze zmianą sytuacji politycznej, Januszowski popełnił błąd, dość zaskakujący w przypadku doświadczonego drukarza. Zapewne spodziewał się, że praca zostanie przedstawiona jako efekt prac komisji i po jej wydaniu zaniechał prób spopularyzowania edycji wśród szlachty gromadzącej się na sejmikach. Skutkiem tego było pominięcie *Statutów* Januszowskiego, a nawet w ogóle problemu korektury prawa, w – nielicznie zachowanych – instrukcjach uchwalanych na koronnych sejmikach przedsejmowych pod koniec 1600 r.¹⁴ Co najwyżej, bliżej zapoznała się z nimi szlachta województwa krakowskiego, choć brak instrukcji proszowskiej nie pozwala wysnuć w tej mierze żadnych bardziej stanowczych wniosków¹⁵. Bierność w tym zakresie może tłumaczyć śmierć Mikołaja Firleja – mecenasa i głównego pomysłodawcy projektu¹⁶. Z racji pełnionego urzędu, wieloletniego zaangażowania politycznego, pozycji rodu, czy wreszcie formalnej przynależności do deputacji do korektury prawa, poparcie wojewody krakowskiego było dla Januszowskiego bezcenne. Jego brak nie najlepiej wróżył losowi projektu podczas zbliżającego się sejmu.

Obrady sejmowe zaczęły się 30 stycznia 1601 r. Kwestii korektury prawa i projektu Januszowskiego nie poruszono ani w propozycji od tronu, koncentrującej się na polityce międzynarodowej, ani w wotach – nielicznie przybyłych – senatorów koronnych. Zdania swe wygłosili: arcybiskup gnieźnieński Stanisław Karnkowski, biskup łucki Stanisław Gomoliński, biskup płocki Wojciech Baranowski,

¹³ Korektura prawa nie zajmowała ważniejszego miejsca w legacjach królewskich na sejmiki oraz w trakcie samych obrad sejmowych w latach 1597–1600, zob. J. Rzońca, *Sejmy z lat 1597 i 1598*, cz. 1: *Bezowocny sejm z 1597 roku*, Warszawa–Wrocław 1989, s. 12–21, s. 61–87; cz. 2: *Ostatni sejm Rzeczypospolitej w XVI wieku*, Opole 1993, s. 8–14, s. 38–57; B. Janiszewska-Mincer, *Rzeczpospolita Polska w latach 1600–1603. Narastanie konfliktu między Zygmuntem III Wazą a stanami*, Bydgoszcz 1984, s. 8–53.

¹⁴ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: WAP Gdańsk) 300/29/65, k. 42–42v. (średzki), Biblioteka PAU i PAN w Krakowie (dalej: B. PAU–PAN Kr.) 8319, k. 30–32 (czerski); B. PAU–PAN Kr. 8327, s. 91–102 (łęczycki); Biblioteka Narodowa, Biblioteka Ordynacji Zamojskiej, 1809/1, k. 345 (bełski); Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), księgi płockie grodzkie wieczyste, t. 105, k. 527v.–528v. (płocki, nieuwzględniony przez B. Janiszewską-Mincer). Ogólne wzmianki o konieczności dokonania korektury pojawiły się w instrukcjach sejmików łomżyńskiego, B. PAU–PAN 8331, k. 74 i wiskiego, B. PAU–PAN 8350, k. 39. Szerzej o sejmikach przed sejmem w 1601 r.: B. Janiszewska-Mincer, *op. cit.*, s. 61–64.

¹⁵ Zob. *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 1: *1572–1620*, wyd. S. Kutrzeba, Kraków 1932, s. 240.

¹⁶ Zmarł prawdopodobnie 22 marca 1600 r., *Urzednicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku: spisy*, oprac. S. Cynarski, A. Falniowska-Gradowska, Kórnik 1990, s. 107 (w biogramie Mikołaja Firleja błędnie podano rok 1601, K. Lepszy, *Firlej Mikołaj*, PSB, t. 7, s. 12).

biskup warmiński i podkanclerzy Piotr Tylicki oraz wojewoda poznański Hieronim Gostomski. Nieobecne zatem były osoby, które w największym stopniu mogły być zapoznane ze *Statutami*: senatorowie z województwa krakowskiego oraz senaccy członkowie deputacji do korektury prawa. Wyjątkiem był biskup łucki Gomoliński, niestety treść jego wotum nie zachowała się do naszych czasów¹⁷. 17 lutego sprawę projektu Januszowskiego podniósł w trakcie obrad poselskich marszałek izby Zbigniew Ossoliński. Dyskutowano o konieczności ponownego wydania w poprawionej formie – ostatecznie sprawę odłożono do konkluzji sejmowej (*ad omnium ordinum Regni consensu*)¹⁸. Podobnie postąpiono z żądaniem – wniesionym 3 marca przez posłów krakowskich – wynagrodzenia trudów architypografa¹⁹. W trakcie konkluzji obrad sejmowych przeciw projektowi Januszowskiego zdecydowanie wystąpił Stanisław Stadnicki²⁰. Ostatecznie sejm przyjął konstytucję tworzącą nową deputację do korektury prawa i wyznaczył termin jej zjazdu. Nie wspomiano przy tym ani słowem o *Statutach* Januszowskiego lub przynajmniej nagrodzie dla autora²¹. Rezultat obrad sejmowych w 1601 był dla Łazarzowica dużym ciosem, zarówno ambicjonalnym, jak i finansowym. Dawał temu wyraz w listach do Jana Zamoyskiego. Wkrótce po zakończonym sejmie pisał: „Ale jako praca moja sama, tak i to na sparze zostało, jam też z żalem wielkim, a znać i z pośmiechem, i z natrząsaniem innych i niektórych też baczniejszych z podziwieniem odjachać musiał. Do tegoż przystąpił jeszcze żal większy, że w Constitucyje przy Correcturze praw namniejszej zmianki Statutu mego nie uczyniono”²². Kilka miesięcy później wspominał o wysokich kosztach, mających sięgać pięciu tysięcy złotych – poniesionych na wydanie *Statutów*²³.

4

Jan Januszowski zdawał sobie sprawę z części przyczyn niepowodzenia swoich zamierzeń. W znacznym stopniu przyczyniła się do tego stanu rzeczy niedoskonałość projektu. Do zarzutów w tym zakresie odniósł się merytorycznie

¹⁷ Na temat początku obrad sejmu zob. B. Janiszewska-Mincer, *op. cit.*, s. 64–67.

¹⁸ WAP Gdańsk 300/29/65, k. 142–143; Jan Januszowski do Jana Zamoyskiego, Kraków 19 maja 1601, [w:] A. Kawecka-Gryczowa, *Z dziejów polskiej książki w okresie Renesansu*, Wrocław 1975, s. 269; B. Janiszewska-Mincer, *op. cit.*, s. 69.

¹⁹ WAP Gdańsk 300/29/65, k. 152v.–153; B. Janiszewska-Mincer, *op. cit.*, s. 72.

²⁰ WAP Gdańsk 300/29/65, k. 163.

²¹ VC, t. 2, vol. 2, s. 273–274.

²² Jan Januszowski do Jana Zamoyskiego, Kraków 19 maja 1601, [w:] A. Kawecka-Gryczowa, *Z dziejów...*, s. 269.

²³ Tenże do tegoż, Chmielnik 23 stycznia 1602, *ibidem*, s. 305.

w broszurze *Wywód i obmowa Statutów koronnych* opublikowanej w 1602 r.²⁴ Wydaje się jednak, że autor za najważniejszy powód uznawał brak odpowiedniego patrona: „Ja zasię zażem nie bliski i z potomstwem swoim żebraniny? A ta skąd? Stąd, że Patrona, Mecaenata i Promotora nie masz. Ale baczę, umarł mi podobno z Panem Wojewodą Krakowskim”²⁵. Rzeczywiście, śmierć M. Firleja, zleceńodawcy całego przedsięwzięcia, pozostawiła Januszowskiego w dużym stopniu samemu sobie w najważniejszym momencie – w czasie obrad sejmku w 1601 r. Pamiętać należy, iż krakowski drukarz był szlachcicem świeżej daty i – choćby z tego powodu – nie mógł liczyć na zbytnią popularność swojej osoby. Zresztą on sam napomynał o zarzutach i przymówkach dotyczących jego *kondycji i profesji*²⁶. Zaczęto także podnosić dalsze zastrzeżenia wobec autora *Statutów*: braku formalnego mandatu do przygotowania projektu korektury²⁷ oraz niewystarczającego przygotowania prawniczego²⁸. Próba uzyskania wsparcia ze strony Firlejów – braci zmarłego wojewody: kasztelana radomskiego Andrzeja, sekretarza wielkiego i scholastyka krakowskiego Henryka, Piotra, a zwłaszcza podskarbiego koronnego Jana, nie przyniosła większych efektów, a przynajmniej nie były one widoczne w trakcie obrad sejmowych²⁹.

W ciągu kilku miesięcy, jakie upłynęły od śmierci wojewody krakowskiego, do rozpoczęcia obrad sejmowych, Januszowski zapewne nie zdołał wystarczająco zainteresować przygotowanym przez siebie projektem innych wpływowych osób. Nie mógł on zbytnio liczyć na poparcie *Statutów* przez Zygmunta

²⁴ *Wywód J. Januszowskiego i obmowa z strony Statutów koronnych od siebie dla korektury praw sporządzonych, spisanych i wydanych* [w:] *Dwie broszury prawne z r. 1602 i 1608*, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1921, s. 2–20.

²⁵ J. Januszowski do J. Zamoyskiego, Kraków 19 maja 1601, [w:] A. Kawecka-Gryczowa, *Z dziejów...*, s. 300.

²⁶ *Ibidem*, s. 300; *Wywód...*, s. 9.

²⁷ Januszowski bronił się w *Wywodzie* przed tym zarzutem, tworząc swoistą konstrukcję delegacji uprawnień: „Ten jednak, za którego powodem ta praca moja wyszła (...) Mikołaj Firlej, wojewoda niekiedy krakowski *etc.* Zaż tego zlecenia z sejmku nie miał? By był przed czasem nie umierał, podobnoby się był przy tej pracy mojej opowiedzieć umiał i pokazałby był, że z sejmku legitime wyszła. Bo był i jeden z przedniejszych korektorów na on czas w stanie świeckim, i *qui per alium facit, per se facere praetenditur*”, *ibidem*, s. 6. W podobnym tonie utrzymana była argumentacja w liście do J. Zamoyskiego, J. Januszowski do J. Zamoyskiego, Kraków 19 maja 1601, [w:] A. Kawecka-Gryczowa, *Z dziejów...*, s. 299–300.

²⁸ Zarzut ten dotyczył przede wszystkim braku praktyki prawniczej, *Wywód...*, s. 8.

²⁹ „Namyśliwszy się jednak i dobrze rzeczy rozebrawszy komużby inszemu vices Pana tego zmarłego słuszniej i przytomniej ile w tej mierze należały, jedno W. Mściom mym M. Panom, Braciej rodzonej jego i opiekunom dóbr, spraw i potomstwa jego zacnego? A tym więcej za tym, że ile mam wiadomość, że samże JM Pan Wojewoda, będąc jeszcze przy dobrej pamięci, między inszemi opiekami i poruczeństwem pozostałych po sobie rzeczy, niemniej i to był zlecił i oddał W. Mściom, abyści WM i o tym zawiadować i królowi JM i R.P. oddać, zalecić i wszystko kończyć raczyli”, J. Januszowski, *Przemowa do IchM Panow Firleiw* [w:] *idem, Statuta...*

III, w niewielkim stopniu zainteresowanego patronatem nad jego działalnością wydawniczą³⁰. Za najbardziej oczywistego sprzymierzeńca planów królewskiego architypografa uchodzić mógł Jan Zamoyski. Do kręgu jego sojuszników politycznych zaliczał się bowiem zmarły wojewoda krakowski³¹, Januszowski pomagał mu w organizacji drukarni w Zamościu, z kolei kanclerz niejednokrotnie wspomagał drukarza w poprzednich przedsięwzięciach³². Nadzieje na zaangażowanie Zamoyskiego i jego wciąż potężnego stronnictwa w poparcie projektu okazały się jednak chybione. Nie są jasne przyczyny takiego stanu rzeczy, choć należy zauważyć, że w ostatnim okresie życia kanclerza jego aktywność na forum publicznym nieco spadła³³; mocno zaangażował się też w działania związane z pełnieniem urzędu hetmańskiego (wyprawy: mołdawska i planowana inflancka). Stanisław Estreicher powodów upatrywał we wspieraniu przez Zamoyskiego konkurencyjnego projektu korektury prawa autorstwa wykładowcy Akademii Zamoyskiej Pawła Szczerbica³⁴. Powyższa hipoteza jest jednak mało prawdopodobna³⁵. Niezależnie od motywów, Januszowski nie otrzymał realnego poparcia ze strony kanclerza w trakcie obrad sejmowych w 1601 r.

³⁰ A. Kawecka-Gryczowa, *Jan Januszowski...*, s. 71. Niewykluczone, że znaczenie miała też osoba Mikołaja Firleja, inicjatora i mecenasa *Statutów*, który po sejmie inkwizycyjnym stracił zaufanie monarchy, K. Lepszy, *Firlej Mikołaj...*, s. 14.

³¹ P. Jusiak, *Jan Zamoyski a Firlejowie. Stosunki partnerskie czy klientalne?* [w:] *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Białystok 2006, s. 282–290; W. Tygielski, *Listy, ludzie władza. Patronat Jana Zamoyskiego w świetle korespondencji*, Warszawa 2007, s. 88.

³² S. Łempicki, *Medyceusz polski XVI w.*, [w:] *Szymon Szymonowicz i jego czasy*, red. S. Łempicki, Zamość 1929, s. 122; A. Kawecka-Gryczowa, *Jan Januszowski...*, s. 70, s. 73–74; zob. też starania Januszowskiego o poparcie Zamoyskiego przy zapewnieniu sobie możliwości drukowania ksiąg liturgicznych, J. Januszowski do J. Zamoyskiego, Kraków 20 lipca 1599, [w:] A. Kawecka-Gryczowa, *Z dziejów...*, s. 296–297.

³³ Wniosek taki – po dokładnej analizie korespondencji Jana Zamoyskiego – wysunął Wojciech Tygielski, *op. cit.*, s. 74.

³⁴ S. Estreicher, *Bibliografia polska...*, s. 148; *idem*, *Kultura prawnicza...*, s. 31; W. Sławiński, *op. cit.*, s. 136–137.

³⁵ Teza S. Estreichera opierała się ona na założeniu, że prace Szczerbica nad *Promptuarium statutorum omnium et constitutionum Regni Poloniae* toczyły się równoległe do innych projektów, a pierwsze wydanie ukazało się już w 1600 r. Nie wspomina jednak o nim Grzegorz M. Kowalski w biografii Szczerbica, uznając, że *Promptuarium* po raz pierwszy wydano w Brunsberdze w 1604 r., *idem*, *Szczerbic Paweł*, PSB, t. 47, s. 397–401. Sama praca – zawierająca parafrazowaną treść norm prawnych, nie zaś ich dokładne cytaty – ma bardziej ambicje podręcznika prawa niż projektu kodyfikacji. Zresztą jej rękopiśmienne wersje z lat 90. XVI w. zawierają wskazanie *ad usum domesticum* w tytule, zob. wersje elektroniczne w zbiorach Dolnośląskiej Biblioteki Cyfrowej: <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=96478&from=FBC>; <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=8544&from=FBC>. Również korespondencja Januszowskiego z Zamoyskim, dotycząca poparcia kanclerza dla *Statutów*, może stanowić argument świadczący przeciw hipotezie o promowaniu *Promptuarium* jako przyszłej korektury.

Wprawdzie po ich zakończeniu dziękował „za to, żeś W. M. mój M. Pan i na sejmie przeszłym imieniem Króla Jego M. też pracą moją (...) z nie mniejszą M. łaską przyjął i otuchę do dalszej dobrej nadzieje o łasce Króla Jego M. i W. M. wszystkich mych M. Panów uczynił raczył”³⁶, lecz wydaje się, że zarówno same podziękowania, jak i działania Zamoyskiego na sejmie należy traktować w kategoriach grzecznościowych.

Oprócz czynników personalnych, powodujących brak mocnego wsparcia politycznego projektu korektury na sejmie w 1601 r., warto zwrócić uwagę na jeszcze jedną – newralgiczną – kwestię polityczną: stosunek do konfederacji warszawskiej. Z jednej strony umieszczenie tekstu konfederacji w wolumenie ustanowionych praw, narażało autora na atak ze strony biskupów i części gorliwie katolickiej szlachty. Z drugiej zaś – jej pominięcie dawało asumpt do zarzutów wysuwanych ze strony dysydentów³⁷. Wydaje się, iż Januszowski zdecydował się na drugie wyjście. Wśród obowiązków króla pominął – zamieszczone w artykułach henrykowskich w związku z postanowieniami konfederacji warszawskiej – utrzymywanie postanowień konfederacji w zakresie zapewnienia tolerancji i pokoju religijnego. Znalazły się za to zobowiązania Władysława Jagiełły do krzewienia wiary katolickiej zawarte w unii wileńsko-radomskiej³⁸. Sam tekst artykułów henrykowskich, porozrzucany po różnych rozdziałach *Statutów*, znalazł się w całości – łącznie z punktem zatwierdzającym tolerancję religijną – w dołączonych do pracy *Przywilejach*³⁹. Jednak – symptomatycznie – w rozdziale poświęconym aktom prawnym ustanowionym w okresie pierwszego bezkrólewia pominięto akt konfederacji generalnej warszawskiej⁴⁰.

³⁶ J. Januszowski do J. Zamoyskiego, Kraków 19 maja 1601, [w:] A. Kawecka-Gryczowa, *Z dziejów...*, s. 299.

³⁷ O mocy prawnej przepisów konfederacji warszawskiej i próbach wprowadzenia przepisów egzekucyjnych w XVI w. zob. S. Salmonowicz, *Geneza i treść uchwał konfederacji warszawskiej*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” (dalej: OiRwP) 1974, t. 19, s. 17–29; K. Lepszy, *Walka sejmowa o konfederację warszawską w 1587 r.*, OiRwP 1959, t. 4, s. 113–134; J. Tazbir, *Państwo bez stosów*, Warszawa 2009 (wyd. 3), s. 88–110; T. Kempa, *Wobec kontrreformacji. Protestanci i prawosławni w obronie swobód wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII w.*, Toruń 2007, *passim*. Z ważniejszych prac na temat sytuacji dysydentów w latach późniejszych zob. J. Dziegielewski, *O tolerancję dla zdominowanych. Polityka wyznaniowa Rzeczypospolitej w latach panowania Władysława IV*, Warszawa 1986; W. Kriegseisen, *Ewangelicy polscy i litewscy w epoce saskiej (1696–1763)*, Warszawa 1996, na tle europejskim: *idem*, *Stosunki wyznaniowe w relacjach państwo–kościół między reformacją a oświeceniem (Rzesza Niemiecka – Niderlandy Północne – Rzeczpospolita polsko-litewska)*, Warszawa 2010, s. 533–660 (tamże dalsza literatura).

³⁸ J. Januszowski, *Statuta...*, s. 107–109.

³⁹ *Idem*, *Przywileje koronne któremi się potwierdzają prawa wszystkie pospolite i osobne*, [w:] *idem*, *Statuta...*, s. 65.

⁴⁰ Znalazły się tam natomiast m.in. postanowienia konfederacji kapturowej w Krakowie czy porządek elekcji w 1573 r., *Przywileje...*, s. 75–76. Dla porównania: przepisy konfederacji warszawskiej zostały włączone do III Statutu Litewskiego, zob. T. Wasilewski, *Tolerancja wyznaniowa*

Januszowski bardzo ogólnie odpowiadał na zarzuty z tym związane: „Mimo to wadzi konfederacja. Ale na to krótko odpowiem: zgoła nie widzę przyczyny, coby wadzić miała”⁴¹. Starał się też przekonać do swych racji kanclerza: „Jeśliż Confoederatia winna, pewieniem tego, że W.M. jako Pan krześcijański i obrońca chwały Bożej i Kościoła jego, Bogu, Kościołowi jego i prawdzie więcej niż ludziom folgować będziesz”⁴².

Inną potencjalnie niebezpieczną politycznie kwestią były stosunki prawne łączące Koronę i Wielkie Księstwo. Od korektury całości prawa – politycznego i sądowego – można było oczekiwać przynajmniej zamieszczenia aktu unii lubelskiej. Tymczasem dla Litwinów – chyba głównie tamtejszej magnaterii – był to temat niewygodny, m.in. w III Statucie litewskim niemal całkowicie pominięto problematykę związków Korony i Litwy⁴³. Januszowski w *Statutach* zdecydował się – w ślad za J. Herburtem – na wydanie aktów unii polsko-litewskich od Krewa do Lublina, co raczej nie mogło przysporzyć przychylnych ocen wśród reprezentacji sejmowej Wielkiego Księstwa⁴⁴.

5

Po fiasku planów na sejmie w 1601 r. Januszowski nie zaprzestał prac nad projektem korektury. Starał się poprawić *Statuty* zgodnie z licznymi uwagami krytycznymi: już kilka miesięcy później miał przygotowaną całkowicie polską wersję językową⁴⁵, wkrótce też dysponował projektem opartym na systematyce alfabe-

w *Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII w.*, OiRwP 1974, t. 19, s. 119–120; W. Kriegseisen, *Ewangelicy...*, s. 26.

⁴¹ *Wywód...*, s. 9.

⁴² J. Januszowski do J. Zamoyskiego, Kraków 19 maja 1600, [w:] A. Kawecka-Gryczowa, *Z dziejów...*, s. 299.

⁴³ J. Bardach, *Statuty litewskie w ich kręgu prawno- kulturowym*, [w:] *idem*, *O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań 1988, s. 51; A.B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.): prawo – ustrój – społeczeństwo*, Warszawa 2013, s. 221 (tamże dalsza literatura).

⁴⁴ Na kontrowersje wśród szlachty litewskiej, jakie towarzyszyć mogły zamieszczeniu aktów unii polsko-litewskich w wersjach niekorzystnych dla Wielkiego Księstwa, zwróciła uwagę Jūratė Kiaupienė w referacie *Statut litewski w przestrzeni politycznej utworzonej przez Unię Lubelską w 1569 r. (do połowy XVII w.)* wygłoszonym 7 listopada 2013 r. w Wilnie na międzynarodowej konferencji *Statut litewski i społeczność szlachecka Wielkiego Księstwa Litewskiego*. W szerszym kontekście o problemach z aktem unii horodelskiej w koronnych projektach kodyfikacyjnych: *eadem*, *Istnienie i funkcjonowanie dokumentów horodelskich z 1413 r.*, [w:] *1413 m. Horodlės aktai: dokumentai ir tyrinėjimai / Akty Horodelskie z 1413 roku: dokumenty i studia*, red. J. Kiaupienė, L. Korczak, Vilnius–Kraków 2013, s. 299–312.

⁴⁵ Tenże do tegoż, Chmielnik 23 stycznia 1602, [w:] A. Kawecka-Gryczowa, *Z dziejów...*, s. 305; *Wywód...*, s. 19.

tycznej. Liczył przede wszystkim na to, że jego dzieło posłuży jako podstawa prac nowej deputacji do korektury prawa. Usiłował również – z pewnym skutkiem – zapewnić sobie poparcie szerszego kręgu osób. *Statuty* w wersji polskiej powierzył („łascie i obronie”) zaufanemu stronnikowi królewskiemu, kasztelanowi wojnickiemu Zygmuntowi Myszkowskiemu; jemu też zadedykował *Wywód i obronę*⁴⁶. Próbował dalej zapewnić sobie wsparcie J. Zamoyskiego, który obiecał mu wstawiennictwo na zjeździe korektorów w Lublinie⁴⁷. Kontaktował się wreszcie w sprawie *Statutów* z innym wpływowym padewczykiem – Wawrzyńcem Goślickim, wówczas już biskupem poznańskim i najstarszym senatorem w gronie deputatów do korektury prawa. Ten miał zasugerować wprowadzenie układu alfabetycznego, a ze swej strony zalecał ich autora łascie Zygmunta III: „ponieważ jego posługi mogą być przygodne JKMci i Rzptej, a osobliwie do tej Correctury, na który jako dla Rzptej należy, tak jego dzielność i biegłość w tej mierze znacznie się okazać i pożyteczna być może”⁴⁸. Lecz i tym razem starania architypografa spełzły na niczym: przez kilka lat prawdopodobnie nie doszło do zjazdu korektorów, a jego projekt nie trafił ponownie na obrady sejmowe. Szanse na powodzenie zmalały jeszcze bardziej, gdy w 1605 zmarł J. Zamoyski, a cztery lata później W. Goślicki – osoby, na których poparcie liczył w stopniu największym.

Pomimo tych niepowodzeń Łazarzowicz nie zarzucił dalszych prac nad swoim projektem. Około 1610 r. powstała jego finalna wersja, w której autor usunął większość niedoskonałości⁴⁹. Wysiłek nie był bezcelowy: jak długo komisji nie udało się przedstawić choćby wstępnego projektu, Januszowski mógł mieć nadzieję, że do łask powróci jego poprawiona wersja *Statutów*. Szansa mogła nadejść bardzo szybko, gdyż w legacji na sejmiki przedsejmowe w 1611 r. pojawił się punkt przypominający o konieczności przygotowania projektu korektury prawa⁵⁰. O ponowne przyjrzenie się dziełu Januszowskiego wnoszono w instrukcjach sejmików przedsejmowych: sieradzkiego i płockiego w 1611 r.⁵¹ Sejm zajął się jednak projektem stworzonym przez marszałka izby poselskiej

⁴⁶ *Ibidem*, s. 2. Szerzej o roli i znaczeniu postaci Zygmunta Myszkowskiego na dworze Zygmunta III: U. Augustyniak, *Myszkowski Zygmunt*, PSB, t. 22, s. 404–407; W. Leitsch, *Das Leben am Hof König Sigismundus III. Von Polen*, t. 3, Wien 2009, s. 1970–1983.

⁴⁷ J. Januszowski do J. Zamoyskiego, Kraków 19 maja 1601, [w:] A. Kawecka-Gryczowa, *Z dziejów...*, s. 299.

⁴⁸ W. Goślicki do Zygmunta III, Buk 9 V 1602, AGAD, tzw. Metryka Litewska, IX/53, s. 34.

⁴⁹ AGAD, Zbiór Branickich z Suchej, 24/35. Tekst był już wyłącznie polski, Januszowski starał się wyodrębnić w osobnych księgach prawa obowiązujące wieczyście, prawa czasowe oraz prawa zniesione. Do zbioru dołączone były konkordancje jego zawartości ze Statutami Łaskiego i Herburta oraz późniejszymi konstytucjami wydanymi do roku 1609.

⁵⁰ Biblioteka Muzeum Narodowego im. Czartoryskich w Krakowie, rkps 106, s. 68–69.

⁵¹ B.PAU–PAN 8342, s. 231; AGAD, księgi płockie grodzkie wieczyste relacji, t. 4, k. 1041v.

Jana Swoszowskiego, dotyczącym samej reformy procesu⁵². Do *Statutów* już nie powrócono, wkrótce zresztą zmarł ich autor oraz zamarły prace nad kodyfikacją prawa ziemskiego w okresie panowania Zygmunta III. Doświadczenie nabyte przy tworzeniu projektu korektury ziemskiego prawa koronnego starał się Januszowski spożytkować w innych pracach kodyfikacyjnych: ustaw prowincji gnieźnieńskiej⁵³ oraz propozycji korektury prawa litewskiego⁵⁴. Żadna z nich, podobnie jak w przypadku prawa koronnego, nie zakończyła się jednak powodzeniem.

6

Przyczyny niepowodzenia projektów kodyfikacyjnych Jana Januszowskiego były wielorakie. Część z nich wynikała z założeń i systematyki projektów – wymagają one jednak odrębnego ujęcia. Część zaś była związana z czynnikami politycznymi, wskazanymi powyżej: aktualną sytuacją Rzeczypospolitej, brakiem zaangażowania dworu i kancelarii koronnej czy choćby odpowiedniego patrona projektu, kontrowersjami wynikającymi z kwestii wyznaniowych. Nie wyczerpuje to, rzecz jasna, całości złożonej problematyki powodów fiaska całej akcji kodyfikacyjnej za panowania Zygmunta III. Jej przyczyny zdają się głównie tkwić w sferze kultury politycznej i prawnej szlachty. Pełna odpowiedź pozwalająca zadowalająco wyjaśnić uwarunkowania niepowodzenia akcji kodyfikacyjnej w Koronie na przełomie XVI i XVII w. będzie jednak możliwa dopiero po przeprowadzeniu dalszych, bardziej kompletnych badań powyższej problematyki.

⁵² O pracach nad korekturą na początku XVII w. i projekcie Swoszowskiego zob. J. Byliński, *Sejm z roku 1611*, Wrocław 1970, s. 202–203; *idem*, *Jan Swoszowski – wytrawny parlamentarzysta i prawnik czasów Zygmunta III Wazy*, „Sobótka” 1993, t. 48, z. 2–3, s. 151; I. Lewandowska-Malec, *Pisarz ziemski...*, s. 243–258; A. Moniuszko, *op. cit.*, s. 155–159; J. Byliński, W. Kaczorowski, *op. cit.*, s. 258–261.

⁵³ B. Ulanowski, *op. cit.*, s. 15.

⁵⁴ A.B. Zakrzewski, *Oferta Jana Januszowskiego wobec Lwa Sapiehy, czyli nieznanzy projekt wydania praw i przywilejów litewskich z 1611 roku*, [w:] *Prawo wczoraj i dziś. Studia dedykowane profesor Katarzynie Sójce-Zielińskiej*, Warszawa 2000, s. 435–441. Widać to szczególnie wyraźnie, gdy w liście do Lwa Sapiehy Januszowski proponował podzielenie praw litewskich na „wieczne” i „roczne”, podobnie jak to uczynił w poprawionej wersji *Statutów*.

Summary

In the late 16th and early 17th century, an attempt was made to codify the land law of the crown. One of the amendment drafts was made by Jan Januszowski. However, his Statuta prawa i constitucie was rejected by the Sejm in 1601. The reasons for its failure included political circumstances. Januszowski's attempts at removing some faults of the project were however futile, as the amended version of the Statutes drafted around 1610 was not even discussed by the Parliament.

Zusammenfassung

Zur Wende des 16. und 17. Jahrhunderts wurde ein Versuch unternommen, das königliche Landrecht zu kodifizieren. Eins der Entwürfe wurde von Jan Januszowski vorbereitet. Seine königlichen Rechtsstatuten und Konstitutionen wurden jedoch beim Sejm 1601 abgelehnt. Unter den Gründen dafür sind auch die politischen Bedingtheiten zu finden. Die Bestrebungen Januszowskis, die Mängel dieses Projekts abzuschaffen, blieben aber erfolglos – die 1610 erstellte korrigierte Version der Statuten kam nicht mal auf die Tagesordnung des Sejms.